

Fornuftens selvinnhenting og selvbegrunnelse

Karl-Otto Apel 1922–2017

Audun Øfsti

Audun Øfsti, født 1938, er professor emeritus ved Institutt for filosofi og religionsvitenskap, NTNU, Trondheim. Studier i fysikk og matematikk (hovedfag 1964) ved Universitetet i Oslo, magister i filosofi samme sted 1966. Universitetsstipendiat ved Univ. i Bergen fra 1968, Alexander von Humboldt-stipendiat (Saarbrücken 1971/72). Universitetslektor ved filosofiseksjonen, Univ. i Tromsø fra 1973, ved Univ. i Trondheim fra 1978. Hovedområder: Språkfilosofi (Wittgenstein og transcendentalpragmatikk), vitenskapsfilosofi, etikk/politisk filosofi.

audun.ofsti@ntnu.no

Ingress: Karl-Otto Apel, født i Düsseldorf 15. mars 1922, døde den 15. mai. Han må regnes som en av de viktigste europeiske filosofer etter 2. verdenskrig. Etter løslatelse fra alliert krigsfangenskap høsten 1945 begynte han å studere hos Erich Rothacker i Bonn. Habilitasjon 1963 med avhandlingen *Ideen om språket i den humanistiske tradisjonen fra Dante til Vico*. Senere bøker: *Transformasjon av filosofien I, II* (1973), *Forklare: Forstå-kontroversen i transcendentalpragmatisk perspektiv* (1979), *Diskurs og ansvar* (1988), *Selected Essays 1 og 2* (1994 og 1996), *Debatter til testing av den transcendentalpragmatisk ansats* (1998), *Første-filosofiens paradigmer* (2011) og *Transcendental refleksjon og historie*¹ (2017).

Apels filosofiske bane starter kanskje i filosofisk antropologi, men er fremfor alt kjennetegnet ved hvordan han tar del i det som har vært kalt «den lingvistiske vending» i det 20. århundres filosofi. Apel begynner, kan man si, med Heidegger (for hvem språket jo har status som «Haus des Seins»). Gadammers «Wahrheit und Methode» var også viktig, men den filosof som «metodisk» kom til å bety mest for ham – og som på en fruktbar måte ga Apel kontakt med «analytisk» filosofi – er nok Ludwig Wittgenstein, og da spesielt hans *Filosofiske Undersøkelser* (FU, 1953) med det såkalte privatspråksargumentet.² Her finner vi en

1. Med denne tittelen lander Apel – svært passende – på et problem, eller tema, som alltid har vært med ham, nemlig forholdet mellom gyldighet og genese. Hans tekster begynner gjerne med et blikk på temaets/problemets (virknings)historie.
2. Det har vært gjort forsøk på å lokalisere dette argumentet i FU, f.eks. har §258ff. vært foreslått. Men en mer holistisk tolkning, som legger vekt på å forstå Wittgensteins anstrengelse som et forsøk på å beskrive en sammenhengende formasjon, et «landskap», er etter min mening å foretrekke. (Se ellers Øfsti 2015b, s.42f.)

viktig bakgrunn for Apels «meningskritikk» (Sinnkritik) og anstrengelser rettet mot «den metodiske solipsismen».³ Dessuten har Ch. S. Peirce vært en viktig kilde til hans språkfilosofiske pragmatikk eller «transcendentalpragmatikk».

«Kant-transformasjon». Apels *Transformation der Philosophie* I og II (1973) kan forstås som en språkfilosofisk Kant-transformasjon, som bl.a. gjør mulig en (opp)løsning av Kants dualismeproblemer og en bedre forståelse av forholdet mellom teoretisk og praktisk fornuft. Teoretisk fornuft dreier seg, kan man si, om «aboutness»- eller «om»-mysteriet: det fantastiske at det kan finnes, ikke bare kausale «avtrykk» av verdenstilstander, men noe slikt som en «logisk» avbildning av verdens fakta i *språklige* bilder. *Praktisk* fornuft angår vårt forhold til andre subjekter. Og her er det viktig at «praktisk fornuft», i Apels transformerte forstand, ikke er et «fornuftens faktum» distributivt til stede i hvert fornuftssubjekt (også om det empirisk bare skulle være ett, nemlig som «beredskap» («klar for Fredag», kunne vi si)). Subjektpluraliteten er faktisk *konstitutivt* – «kommunikativt» – til stede som forutsetning allerede i den (angivelig) solipsistisk tenkbare *teoretiske* fornuft, all den stund denne er avhengig av språk, som ikke kan være et enkelt individs «privatspråk» eller private «tenkespråk», som prinsipielt skulle kunne være forskjellig fra (uforståelig for) alle andres ditto. Slik består overvinnelsen av «metodisk solipsisme» ikke minst i å kople teoretisk fornuft «logisk» nødvendig til praktisk fornuft, og slik vise det illusoriske i å anta at den teoretiske fornuft kan trekke seg tilbake til et moral-nøytralt standpunkt (eller arkimedisk punkt) hinsides praktisk fornuft.⁴

Kants teoretiske filosofi behandles/transformeres, kan vi si, av Apel i *transcendentalpragmatikken*, mens Kants praktiske filosofi behandles og transformeres i *diskursetikken*. Men her bør man merke seg at Apel ser ganske annerledes på forholdet mellom teoretisk og praktisk fornuft enn hva Kant gjør. For Apel er det viktig/avgjørende for moralitetens fornuftsgrunnlag at allerede den teoretiske refleksjon og erkjennelse – i egenskap av som *språklig* å være uomgjengelig rotfestet i prinsipielt mulig diskursiv-symmetrisk kommunikasjon – bringer med seg den (i Kants forstand) praktisk-fornuftige dimensjon.

Sett i forhold til Wittgenstein kan Apel sies å stå for en måte å ivareta innsiktene i begge Wittgensteins bøker ved stadige påpekninger/understrekinger av hvordan det transcendentale subjektet som tenkende og talende er til stede i språket – og språket i subjektet. Dette er, kan man si, forhold som Wittgenstein er på sporet av allerede i TLP, men som først forløses (nesten) tilfredsstillende i FU. I TLP – hvor Wittgenstein så å si identifiserer «språket» og «subjektet» som «verdens grense» (5.6, 5.62, 5.632) – er språklig, formidlet, *kommunikasjon* mellom subjekter fremdeles et ikke-tema. I FU blir derimot en kommuniserende subjekt-pluralitet til en logisk «krumtapp» som betingelse for språklig regelfølgning og mening. Samtidig kan det riktignok se ut til at Wittgenstein skyver den uttrykkelige kantianismen i bakgrunnen. Apel, derimot, vil nok heller fremstille FU som en transcendentalpragmatisk videreføring og fullføring av kanttransformasjonen⁵ (med det forbehold at noe muligens også går tapt).

3. For et par av Apels mange formuleringer til kritikk av den metodologiske eller «metodiske» (ikke empiriske) solipsismen, se Apel (1994: 156 og 243).

4. J. Habermas ser riktignok ut til å ville gjeninnføre et slikt punkt i form av et moral-rett-nøytralt diskursprinsipp. Se Ø. Lundestad (2011) om dette.

5. Denne videreføring har å gjøre med Apels omstridte «sistebegrunnelse» og mer omfattende krav til refleksjon enn det man finner hos Kant..

Apels språkfilosofiske transformasjon har også hentet inspirasjon fra skandinavisk filosofi. Hans Skjervheims «Objectivism and the Study of Man» (1959) ble resipert og grundig drøftet av Apel på 60-tallet.⁶ Og G.-H. von Wrights «Explanation and Understanding» (1971) danner utgangspunktet for hans gjennomgang av forholdet humanvitenskap/naturvitenskap i «Die Erklären-Verstehen-Kontroverse» fra 1979, engelsk utgave 1984. (Denne teksten ble påbegynt som bidrag til et festskrift for von Wright, men vokste raskt langt ut over dette formatet.)

I det som gjerne refereres til som «den lingvistisk-pragmatiske vending» eller «the linguistic turn» (Rorty) i det 20. århundres filosofi, står Karl-Otto Apel helt sentralt. Det skyldes ikke så mye hans habilitasjonsavhandling, som kanskje helst utgjør et slags bakteppe eller forberedelse. Det skyldes heller ikke bare at han, med forankring i det man kunne kalle den tyskspråklige, hermeneutiske grenen av den lingvistiske vendingen (Heidegger, Gadamer), kraftfullt tar fatt i en svær oppgave: å bringe transcendentalfilosofien – det vil i første rekke si Kants filosofi – ut av det for trange og problemgenererende bevissthetsfilosofiske formatet og over i et språkfilosofisk (språkpragmatisk) format. Den bevissthetsfilosofiske rammen fører stadig til dualistiske vanskeligheter, med intelligibel vs. empirisk karakter, med «ting i seg selv» vs. Erscheinungen, med mennesket som «borger av to verdener», en noumenal (under frihetsbegrepet) og en empirisk-fenomenal (under naturbegrepet), etc.⁷ Hos Kant er det gjerne, sier Apel, «som om der ikke er noen identitet mellom menneskene som adressater for hans etikk og menneskene i empirisk-antropologisk forstand» (1988:76). Også Kants innsikt om forbindelsen mellom jeg-bevissthet og gjenstandsbevissthet kommer i et annet lys, når vi i stedet for (den intentionale) *bevisstheten* setter «*språket* som tema og medium for transcendental refleksjon», slik en megetsigende tittel hos Apel (1973) lyder.

Den tradisjonelle, epistemologiske «førstefilosofien», som vil finne og bestemme de (logiske) forutsetninger som den tenkende/reflekterende bevissthet/subjektivitet ikke kan «gå bak», har helt fra begynnelsen av (mer og mindre uttrykkelig) underforstått en «metodisk solipsisme». Eller om man vil: Den har stirret seg blind på det ansvarlige subjektets («episodiske») intentioner og oversett de språklige intensjoner (meningsinnhold/ordmeninger), som sammen med grammatiske (fonemiske, syntaktiske og pragmatiske regler) utgjør «la langue» som intentionenes mulighetsbetingelse. Det språklige medium blir så å si oversett – eller sett gjennom (som glass) – og unndratt den selvrefleksive oppmerksomhet. Og dette betyr igjen at den måten språkmediet krever en subjektpluralitet på, har vært oversett. Eksistensen (og antallet) av slike andre subjekter har vært regnet som et empirisk spørsmål. Først med den sene Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen* (1953) kom et avgjørende gjennombrudd på dette punktet innenfor analytisk filosofi.

Apels innsats – etter hermeneutikerne og Wittgenstein – med å omformatere og komplettere (den kantianske og nykantianske) transcendentalfilosofien, teoretisk og praktisk, er vel systematisk det som ble hans hovedoppgave. Hans *nøkkelstilling* i etterkrigstidens europeiske filosofi beror likevel i høy grad også på at hans «Transformation der Philosophie» utarbeides i nær dialog med – ikke minst engelskspråklig – analytisk og språkanalytisk filosofi, fra Frege til Russell, Carnap og Quine (her dreier det seg primært om kritisk «Aus-

6. Se f.eks. Apel 1973 Bd I, s. 317n, 345n, 366; og Bd II, s. 45f., 61ff., 124n, 138n og 185n.

7. Vel å merke: Det er ikke her det at Kant opererer med disse to «dimensjonene» som er klanderverdig; det problematiske er mangelen på en (begripelig) *formidling* mellom dem.

einandersetzung»), og med et mer positivt eller kongenialt forhold til (post-wittgenstein-ske) språkfilosofier som J. L. Austin, P. Winch, P.F. Strawson, H. Putnam og J. Searle.

I Apels og Habermas' tolkning innebærer den *performativ*-proposisjonale språklige dobbelstrukturen (DS) som Searle (1969 og 1979) fremhever – *i kraft av hva den performative delen uomgjengelig gjør gjeldende* – en solid basis for å kunne avvise alle former for absoluttert «*intentio recta*». DS innebærer et grunnskudd mot objektivisme, deskriptivisme, teoretisisme etc. Skjønt denne dobbeltstrukturen kan (og bør) egentlig også tenkes som, eller utvides til, en «dobbelt» dobbelstruktur (DDS), idet det vesentlig hører til taleaktens «strukturelle logikk» at den også kan bøyes («objektiveres») til *beskrivelser* av taleakten i former ≠ første person presens. Dette er bl.a. en betingelse for muligheten av *ansvarlighet*.⁸ Svært viktig for Apels filosofiske posisjon er dessuten hans tilegnelse (og kritikk) av amerikansk pragmatisme, hvor Ch. S. Peirce, J. Royce – se Apel 1973 II: 199ff., 203ff. – og G.H. Mead utgjør tyngdepunktet. Her må likevel først og fremst hovedsaken understrekes, som Apel formulerer som følger, med henvisning til Wittgensteins FU: «Gjennom disse detaljerte undersøkelsenes skjærsild vil moderne filosofi i sin helhet måtte gå, for å nå en ny, språkkritisk formidlet problembevissthet.»⁹

Man kan vel si at Apel bidrog sterkt til å overvinne kløften mellom «analytisk» og «kontinental» filosofi og dermed (gjen)opprette et felles diskusjonsforum (for) de siste decenniene av forrige århundre. Og det skjer primært – eller allerede – med essaysamlingen fra 1973. Her lanseres programmet om en språkfilosofisk transformasjon av «transcendentalfilosofien», eller om man vil, en transcendentalpragmatisk *prima philosophia* etter Immanuel Kant, som ikke underbyr, men transformerer og kompletterer Kants anti-metafysiske¹⁰ filosofi.

Kants filosofi kan også selv – svært kort – sies å være en forening eller «oppheving»; en oppheving av rasjonalisme og empirisme i et perspektiv hvor fornuften ikke lenger primært behandles som *kilde* til kunnskap i tillegg til, eller i konkurranse med, sanseerfaringen; men som den evne eller «åpning» eller muliggjøring som løfter sanseintrykkene *inn* i den perseptuelle romtiden (transcendental estetikk) og det *logiske* rommet (transcendental logikk), og først slik *gjør* sansningen *til* en kilde for (hevdbar og benektbar) *erfaringskunnskap*. Apels transformasjon består så i en refleksjon over fornuftens/forstandens (og dermed erkjennelsens) *språklige* og *pragmatiske* mulighetsbetingelser, en refleksjon som utfordrer bevissthetsfilosofien og den intentionalistiske metodiske solipsismen. Denne har, kanskje mest utpreget i den empiristiske varianten, ikke bare vært belastet med en kausalistisk (og paradoksal-representasjonistisk) «(gjen)speilingsmetafor», men mer dyptgripende og fundamentalt, med en underforståelse av at det er mulig å «*kikke inn fra siden*» – og slik overskue forholdet mellom språk og virkelighet, mellom erkjennelse og dens gjenstander, mellom subjekt og verden.¹¹

8. Om dette, se Øfsti (2015b).

9. Apel (1973 I) s. 326. Dette kravet er nok på langt nær innfridd. Mye tyder på at snarveier søkes og ilden unngås.

10. Kant har ganske visst også et positivt metafysikk-begrep. Men dypest sett er hans viktigste intuisjon å gi avkall på idealet om – og anstrengelsen for – mest mulig å innnta en «Guds Øye»-posisjon, og snarere vende den menneskelige rasjonalitets (og sansnings) *endelighet* «positivt», som betingelser for muligheten av erkjennelse.

11. Denne underforståelsen er, kan vi si, den egentlige metafysiske feilen, som samtidig sperrer for en rett forstått selvrefleksjon. Apel har formulert sin kritikk av den mange steder. Et tidlig slikt sted finner vi i Apel 1994 (oppr. Reidel, Dordrecht 1967), hvor han kommenterer misvisningen i (den uomgjengelige) måten å snakke på om forholdet mellom språklige «bilder» og (avbildete) «fakta», som om det var et innen-verdslig forhold. Men vi kan ikke beskrive og «neither construct nor anticipate the logical form of language which is also the logical form of the world. It always precedes such attempts as the condition for the possibility of any construction.» (Apel 1994, s. 7f.) Apel anerkjenner Wittgensteins bevissthet om dette problemet, skjønt ikke hans løsning: taushet (mest eksplisitt i TLP).

Transcendentalfilosofi vil gjøre opp med denne underforståelsen, skjønt uten å kaste barnet «selvrefleksjon» ut med badevannet.

Apel fratar altså «bevisstheten» eller (den bevisste) intentionaliteten det *primat* den metodiske solipsismen – inkludert den fenomenologiske og forutsetningsløse (rene) betrakter E. Husserl – hadde gitt den, og underforstår (med F. de Saussure og Wittgenstein II) en uomgjengelig *komplementaritet* mellom «langue» og «parole». Han tar språkmediet og kommunikativ intersubjektivitet epistemologisk på alvor som forutsetning for erkjennelse og behandler ikke disse forutsetningene bare som en (høyst problematisk, men empirisk) erkjennelsesgjenstand, slik det uunngåelig må bli innenfor den metodisk-solipsistiske subjekt/objekt-filosofien.¹²

Apel følger den sene Wittgensteins påvisning av språket som en essensielt *sosial* praksis av regelfølgning (som ikke står i noen motsetning til nye, «autentiske» og originale «paroles» i regelanvendelsen), som fører til en karakterisering av den epistemologiske grunnfigur, ikke som «(transcendentalt) erkjennelses-subjekt erkjenner (ytre eller indre) objekt», men som en triadisk «Verständigung über etwas» (samforståelse (søkes) om noe), som gjør et intersubjektivt kommunikasjonsforhold til et forhold man – eller «Tanken» – prinsipielt ikke kan gå bakenfor og relativere (som bare en mulighet) eller redusere innenfor subjekt/objekt-skjemaet. Selv den ensomme tenker kan ikke tre ut av det logisk-pragmatiske rommet. Kants forstand og fornuft blir m.a.o. å forstå, ikke bare som evne til å danne begreper om objekter og å «tenke» disse (sml. KrV, B75 og 131f.), men like mye, og uadskillelig fra dette, som en performativ kommunikasjonsevne eller «kommunikativ kompetanse».¹³

12. Om den (språkforglemmende) metodiske solipsismen, som så tydelig trer frem i moderne post-cartesiansk filosofi, ikke minst i Kants transcendentalfilosofi, se gjerne W. Kamlah, P. Lorenzen (1973, s. 19ff.).

13. En god sammenfatning av disse tingene finnes i A. Wellmer (1985, s. 20ff. og fotn. 70, s.112f.), hvor han fremholder den språklige kommunikasjon mellom subjekter som like transcendentalt nødvendig som den instrumentelle (eksperimentelle) handling overfor naturobjekter: «(Z)ur Sphäre eines an der Sprache gebundenen Geistes gehört die Intersubjektivität der Verständigung ebenso wie die Objektivierung der Wirklichkeit in Zusammenhängen instrumentellen Handelns; gehört die symmetrisch-kommunikative Beziehung zwischen Subjekt und Subjekt ebenso wie die asymmetrisch-distanzierende zwischen Subjekt und Objekt. Im Paradigma einer Bewusstseinsphilosophie, die die welterschliessende Funktion der Sprache aus einem asymmetrischen Subjekt-Objekt-Modell des Erkennens und Handelns erklären muss, bleibt dagegen für das kommunikative Moment des Geistes kein Raum: dies muss gleichsam exterritorial zur Sphäre des begrifflichen Denkens werden. Dies ist, was bei Adorno geschieht; sein Name für die zur Sphäre des begrifflichen Denkens exterritoriale Sphäre kommunikativen Verhaltens ist *Mimesis*.» / «Wenn aber die Intersubjektivität der Verständigung – kommunikatives Handeln – für die Sphäre des Geistes ebenso konstitutiv ist wie die [instrumentelle] Objektivierung..., dann wandert .. die Perspektive, die Adorno .. [als] «gewaltlosen» Synthesis zu erläutern versucht .. in die Sphäre der diskursiven Vernunft selbst ein... [als] eine utopische Projektion, deren Elemente die diskursive Vernunft aus den Bedingungen ihrer eigenen Sprachlichkeit gewinnt. [Sie] bezeichnet nicht das Andere der diskursiven Vernunft, sondern deren eigene Idee von sich selbst.»

Fotn. 70, s.112f.: Die Aufdeckung der *kommunikativen* Dimension der Sprache könnte man «formal dadurch charakterisieren, dass die symmetrisch-performative Beziehung zwischen *Subjekt* und *Subjekt* gleichberechtigt neben die asymmetrische Beziehung zwischen *Subjekt* und *Objekt* tritt. Die Objektivierung der Wirklichkeit verweist auf eine Verständigung *in* der Sprache. ... Subjekte verständigen sich *miteinander über etwas* in der Welt. In der Grammatik der Personalpronimina spiegelt sich [dies]; objektive Tatsachen kann es nur in einem Raum solcher Beziehungen ... geben – wobei in den grammatischen Beziehungen der ersten, zweiten *und* dritten Person zugleich die *besonderen* Bedingungen einer Objektivierung *sozialer* Tatsachen sich spiegeln.» Her kunne også bøyningen (av performative ytelser, bl.a. talehandler) i *tid* – og da ikke minst overgangen fra første person presens (den metodiske solipsismens «bastion») til fortidsform – fremholdes, som betingelse for muligheten av *ansvarlighet*. (Se fotn. 8.)

I forhold til Kants teoretiske filosofi fører den språkfilosofiske vendingen til en ny erkjennelsesteoretisk arkitektonikk, hvor «samfunnet» som (realt-og-idealt) kommunikasjonssamfunn tematiseres, ikke bare som egenartet erkjennelsesgjenstand, men også på «subjekt»-siden som transcendental betingelse for erkjennelse. Det dreier seg om en transformasjon av Kants transcendentalfilosofi som bringer intersubjektiv kommunikasjon som logisk betingelse i fokus. Det gjelder å bringe Kants epistemologi ut av det bevissthetsfilosofiske subjekt/objekt-formatet, som stadig fører til dualistiske vanskeligheter, og over i den nye, «triadiske» grunn-figuren: *Verständigung über etwas* (samforstand om noe). Dette betyr også at det intersubjektive forhold som hos Kant forbeholdes den *praktiske* filosofien (og behandles i KpV, GMS og MS) og, metodisk-solipsistisk, ikke regnes som *epistemologisk* relevant, nå blir nettopp det.¹⁴ Apels transformasjon gir en refleksjon over fornuftens og dermed erkjennelsens språklige og pragmatiske mulighetsbetingelser som tar språkmediet og kommunikativ intersubjektivitet epistemologisk på alvor og ikke reduserer dette til (høyst problematiske) erkjennelsesgjenstander, slik det uunngåelig må bli innenfor den metodisk-solipsistiske subjekt/objekt-filosofien.

Resultatet blir altså en bestemmelse av den epistemologiske grunnfigur som «samforståelse om noe»; en bestemmelse som gjør det intersubjektive kommunikasjonsforholdet til et forhold man prinsipielt ikke kan gå bakenfor og relativere som bare en mulighet, eller plassere som objekt i subjekt/objekt-skjemaet. Selv den ensomme tenker kan ikke, eller bare parasittært, tre ut av dette logisk-pragmatiske, intersubjektive «rommet» eller språklige «space of reasons», som ikke – det er helt sentralt i Wittgensteins FU – kan være «privatspråklig». Erkjennelsesevnen blir dermed å forstå ikke bare som begrepsevne i den asymmetriske subjekt/objekt-dimensjonen, men prinsipielt også som en *kommunikativ* kompetanse i den symmetriske subjekt/subjekt-dimensjonen.

Tankens språkavhengighet og språkets fundamentalt kommunikative dimensjon viser at det symmetrisk-performative forhold mellom *subjekt* og *co-subjekt* (skjervheimsk deltaker-forhold) er et like nødvendig moment i «verdens grense» (TLP 5.632 (og 5.62)) som det asymmetriske forhold mellom *subjekt* og *objekt* (skjervheimsk tilskuerforhold). Objektiveringen av virkeligheten viser til en samforståelse i språket. Bak den monologiske strukturen i det (fore)stillende¹⁵ og instrumentelt handlende subjektet finner vi en *dialogisk* struktur: Subjekter forstår seg *med hverandre om noe* i verden. Objektive kjensgjerninger kan bare finnes i et slikt rom av sam-tale mellom potensielle talere og hørere – og her viser også de *spesielle* betingelsene for en objektivisering av *sosiale* forhold seg i de grammatiske finessene knyttet til første, andre og tredje person. Det er nærliggende å minne om Skjervheims tese: For å kunne *erkjenne* mennesker, må man først ha *anerkjent* dem.

Språket som tvangstrøye? Albrecht Wellmer har i sin bok om modernisme og postmodernisme (Wellmer 1985) en høyst interessant gjennomgang av Adornos problemer med

14. Kants «formålens rike» (Reich der Zwecke) får altså *epistemologisk* relevans som empirisk-språklig-kommunikativ *pluralitet* av subjekter. Dermed kan også en bestemt misvisning unngås: Kant formulerer seg jo, slik Apel et sted peker på, «som om der ikke er noen identitet mellom menneskene som adressater for hans etikk [og som transcendentalt erkjennelsestsubjekt (A.Ø.)] og menneskene i empirisk-antropologisk forstand» (DV 1988, s. 76). Vel å merke er likevel: Det er ikke noe galt i at Kant opererer med to «dimensjoner» her, beklagelig er bare den manglende *formidling* mellom dem.

15. Se note 24.

språkmediets status. Adorno overtar (iflg. Wellmer) Nietzsches «verktøyteori» om språket og allmennbegrepet, et verktøy som ganske visst lar oss «gripe» virkeligheten, men som samtidig preparerer og skjærer den til på en (også) forvrengende måte. Men denne kritikken (og Adornos metaforikk) kan ikke gjøres gjeldende for språket som helhet, det kan bare være treffende som kritikk av former for språkbruk i kontrast til den adekvate *innenfor* språket som helhet, eller som kritikk av en absoluttering av én språkform (ett begrepsmessig eller kategorialt perspektiv) som innenfor bestemte *grenser* er treffende og befordrende for erkjennelsen. Å kritisere språklig begrepsbruk helt generelt på den måten Adorno gjør viser bare «en *intentionalistisk fordom*¹⁶ om språket», som tilordner språket som helhet en intensjon-med-t (heretter «intention») eller «parole». Dette er, kan vi si, en absoluttert ideologikritikks apori.

Adornos tvangstrøye skyldes egentlig, sier Wellmer, «dass er das 'Eingedenken der Natur im Subjekt' nicht radikal genug vollzogen hat. Sein Begriff des Begriffs und der sprachlichen Bedeutung bleibt insgeheim einer rationalistischen Tradition der Sprachphilosophie, nämlich dem Modell eines sinnkonstitutiven Subjekts und einer Namenstheorie der Bedeutung verhaftet» (1985:156). Adorno mangler en klar forståelse av forholdet mellom «langue» og «parole», som fører til at betraktninger som passer på «paroles» eller intentioner, underhånden gjøres gjeldende også for språkmediet, «la langue» og dets intensjoner¹⁷.

Blir vi kvitt den metodisk-solipsistiske tvangstrøyen – slik den språkfilosofiske, lingvistisk-pragmatiske vendingen LPT muliggjør og nødvendiggjør – kan adornosk mimesis så å si «sekulariseres» fra statusen som negativ-teologisk «chiffre» til verdslig potensial. Eller om man vil, en viktig differensiering i begrepet om «rasjonalisering»¹⁸ blir tilgjengelig, samt formuleringen av en selektivitetstese à la Habermas.¹⁹ Habermas mener nok at muliggjøringen av systemene (rettsapparat, (markeds)økonomi, forvaltning/administrasjon) i en viss forstand innebærer en nødvendiggjøring av dem, men han mener også at den kapitalistiske utforming ikke er den eneste mulige, ja at den betyr en ensidig seleksjon og privi-

16. Se Wellmer op. cit., s. 87

17. Wellmer korrigerer: «In der Allgemeinheit von Wortbedeutungen liegt... nicht schon eo ipso eine Gewalttätigkeit gegenüber dem Nicht-Identischen. ... Wortbedeutungen ... setzen eine gemeinsame Praxis voraus und lassen sich nicht auf eine Intention zur 'Wirklichkeitsbemächtigung' zurückführen. Dies müsste ja eine Intention noch hinter der Sprache sein. Damit wir ... von einer 'Fälschung' der Wirklichkeit reden können, muss uns die Wirklichkeit in der Sprache schon erschlossen sein; damit wir von einer Korrumpierung der Sprache sinnvoll reden können, muss es einen unkorruptierten Gebrauch der Sprache geben. (So wie es viel Unbezweifeltes geben muss, damit der Zweifel Sinn macht.) Kritikken av «identifiserende» tenkning kan ikke være altomfattende. «(E)s muss ein Unterschied innerhalb des Gebrauchs der normalen Sprache, des 'identifizierenden Denkens' sein. Dies heisst aber, ein 'mimetisches', ein kommunikatives Moment im Innern der Sprache, im Innern des 'identifizierenden Denkens' anzuerkennen. (1985:156)» – Ganske visst har ethvert språk en historisk og kulturell *partikularitet*, og representerer slik en spesiell, og i denne forstand «begrenset» verdensåpning. Avgjørende her er likevel den «elastisitet» og det selvutvidelsespotensial som de naturlige språks «selvrefleksivitet» og helhet-sambisjon (om i prinsippet å kunne «si alt») medbringer.

18. Max Weber er i høy grad klar over en omfattende positiv-negativ ambivalens i den samfunnsmessige «rasjonaliseringen», men formår likevel ikke begrepsmessig å skille «rasjonalisering av livsverdenen» (som språkliggjøring av det hellige – Versprachlichung des Sakralen – i Habermas' forstand) fra *fremveksten* og den tiltakende dominans av de *systemer* som livsverdensrasjonaliseringen gjør mulig. Habermas kan derimot med sitt begrepslige skille formulere en *selektivitetstese* og dermed åpne et felt av *empiriske* spørsmål, som naturligvis straks oversetter seg til moralske/politiske spørsmål.

19. Se TKH (1981), Bd II, s. 449ff.

legering av den kognitiv-instrumentelle dimensjonen på bekostning av den moralsk-rettslige og den estetisk-ekspressive.

Wellmer understreker også dette, og peker et sted på hvordan Adorno – i motsetning til Apel og Habermas – alt for raskt «aksepterer» den ensidige («kapitalistiske») varianten som «rasjonalisering» rett og slett, i den forstand at han overlater fornuften eller «rasjonaliteten» til den dårlige virkeligheten og må søke annet steds etter en kritisk målestokk (hvor ideen om «mimesis» og mimetiske forhold da holdes frem). Wellmer bemerker om dette: «Adornos begrep om diskursiv fornuft ligner det bildet som en scientistisk innsnevret opplysning har tegnet av den. ... Ganske visst er fysikken selve prototypen av en *objektiverende* tenkemåte. Idet den «konstituerer» og utforsker realiteten som et nettverk av nomologiske sammenhenger, åpner den samtidig et område for mulige instrumentelle inngrep og teknisk kontroll. ... Den (fysikken) er i en viss forstand erkjennelse av virkeligheten under ett subjekts synsvinkel [*sub specie* eines singulären Subjekts]; derav fysikkens sentrale rolle i nytidens subjektfilosofi. Men det er i subjektfilosofien [den metodisk solipsistiske bevissthetsfilosofien], ikke i fysikken, at scientismen er rotfestet. Adornos kritikk av identifiserende tenkning er på et vis nok en gang en scientisme, bare med omvendt fortegn. Den anklager begrepet for det som en språkforglemmende metafysikk har gjort det til.» (Wellmer 1985:96f.)

Ellers kan det vel sies at den yngre frankfurtergenerasjonens Adorno-kritikk og «oppeheving» av hans kamp mot det identifiserende begrepet, det imperialistisk-idealistske subjektet og den *deduktive systemtenkningens* undertrykkende karakter, også innebærer en anstrengelse for å unngå en adornosk «apori». Adornos kritikk blir «aporetisk» fordi han gjør den til en *global* ideologikritikk av språket og begrepet som sådant og overser at kritikken bare kan være berettiget som kritikk av *partielle* feil *innenfor* den språklige rammen. Adorno, med sine globale gester («das Ganze ist das Unwahre» etc.), underkjenner sine egne erkjennelsesmidler og -muligheter. På dette punktet inngår åpenbart Apels prinsipp, eller krav om, en fornuftens «selvinnhenting» og «Letztbegründung» (sistebegrunnelse), i en invers, argumentativ, *positiv* strategi *pro* refleksjon, som vil benevne («nahmhaft machen», som Habermas sier) sine fornuftsressurser, og som ikke assosierer rasjonalitet med selvmotsigelsesfrie system-helheter. Således mener Apel, med fornuften i behold, å kunne gå kritisk *mot* en refleksjonsfiendtlig bundethet til deduktiv-system-tenkning og dårlig meta-uendelighet, en bundethet som selv ender i apori.²⁰

Apel understreker at hans «sistebegrunnelse» (Letztbegründung) nettopp *ikke* kan være en begrunnelse (slutning) basert på premisser. Og her viser han til det futile i å ville «begrunne» logikken (det logisk gyldige).

«Er ikke ... [dette] at man ikke kan begrunne logikken på denne måten, *siden den i all begrunnelse alltid allerede er forutsatt*, nettopp den typiske ansatsen til en 'filosofisk begrunnelse' i betydningen *transcenden-*

20. Et sted, eller en kontekst, hvor dette kanskje trer klarest frem, er Apels kommentarer til Russells typeteori (til utelukkelse av selvmotsigelser som kan følge av selvreferanse). Se f.eks. Apel 1994, s. 117; og 1996, s. 32ff. Her peker han på hvordan hos Russell, og i meta-matematiske undersøkelser (K. Gödel, A. Church m.fl.) den pragmatiske dimensjonen og selve den *refleksjonskompetansen* som er i virksomhet (idet den påpeker selvmotsigelser i systemer så og så), samtidig «is *concealed* in as much as it does not come face to face with itself». Svært kort sagt dreier det seg her om at systemtenkningen bare tematiserer språklighetens syntaktiske og semantiske dimensjoner, og skjuler for seg selv den pragmatiske dimensjonen. Eller om man vil: skjuler seg selv og den pragmatiske dimensjonen.

dental refleksjon på betingelsene for muligheten og gyldigheten av all argumentasjon? Når vi i en filosofisk grunnlagsdiskusjon kan fastslå, at noe prinsipielt ikke kan begrunnes fordi det er betingelsen for muligheten av all begrunnelse; da har vi ikke simpelthen pekt på en apori i slutningsrekken, men tvert imot vunnet en *erkjennelse* av typen transcendentale refleksjonsinnsikt.» (Apel 1973 II, s. 406 (engelsk versjon: Apel 1996, s. 32).)

I fortsettelsen kommenterer Apel arbeider av K. Gödel, A. Church, Rosser og Kleene, i hvis teoretiske ytelser angående meta-språk og meta-teorier – iflg. Apel – «menneskets *refleksjonsevne* qua *argumentasjons-subjekt* samtidig gir seg til kjenne og skjuler seg. Den viser seg i hvordan de meta-matematiske undersøkelsene ... har bevist at muligheten for å *formalisere* tenkning prinsipielt er begrenset, og at motsigelsesfrihet av logisk-matematiske systemer ikke kan bevises i betydningen sistebegrunnelse. I dette funnet er imidlertid [hos de nevnte] *refleksjonskompetansen* samtidig *skjult*, for så vidt som den ikke (gjen)kjenner seg selv.»²¹ Refleksjonskompetanse trer i kraft, men forblir skjult for seg selv.

Heller vitenskapsdualitet enn postmodernisme. Den scientismen-naturalismen som nå kan øynes på flere hold, og som kanskje inkluderer en reaksjon mot den språkpragmatiske vendingen (eller bare ignorerer den?), er fatalt *underkompleks*. Den identifiserer gjerne, men feilaktig, denne vendingen som postmodernistisk relativisme, med undergraving av det moderne opplysningsprosjektet og oppgivelse av dets målestokker. Den *overser* typisk hele den felles grunn for den post-Wittgensteinske språkfilosofi hvor opplysningen fortsatt er en del av fundamentet (bl.a. i Frankfurt, sml. Habermas om «modernitetens ufullførte prosjekt»), men hvor en nødvendig språkfilosofisk selvkritikk og selvkorrektur er foretatt. Slik underkompleksitet og overseelse kan åpenbart nokså umiddelbart føre tilbake til en skyttergrav-opplysning i scientismen-naturalismens tegn.

Det skal ikke benektes at Apels «språkfilosofiske vending» og filosofi-transformasjon har berøringspunkter med den såkalte postmodernismen, men han trekker helt andre konklusjoner enn postmodernismen fra intentioners språklighet. Apels språkpragmatiske vending må forstås som en «opplysning av opplysningen», en opplysningsfilosofiens selvkritikk, som også befri opplysningen fra den scientistisk-naturalistiske slagside som har fulgt den fra begynnelsen av. Som Kant-transformasjon innebærer kritikken ikke minst en kritikk av det man kunne kalle Kants enhetsvitenskapelige posisjon «avant la lettre», og et krav om en vitenskapsmetodologisk dualitet à la Dilthey. Den språkpragmatiske vendingen fører jo ikke minst til at Kants *intelligible* rike (Reich der Zwecke) må ha en empirisk, kommunikativt *erfarbar* side.

Denne nødvendige dualiteten kan også belyses ved kontrasten mellom A.N. Whiteheads og Apels forståelse av vitenskap. Et kjent Whitehead-sitat er dette: «A science that hesitates to forget its founding fathers is lost». Her absolutteres enhetsvitenskapelig den eksperimentalvitenskapelige modellen, og det *spesielle* ved eksperimentell evidens (som skiller den bl.a. fra historisk og kommunisert evidens) blir oversett (slik PFT-modellen)²²

21. loc. cit., s. 33

22. Med «PFT-modellen» sikter jeg til den vitenskapsforståelsen hvor Prediksjon/forutsigelse, Forklaring og Testing bestemmer den logiske formen, og hvor de tre ytelsene forstås som logisk (hypotetisk-deduktiv) likedannet; forskjellene ligger i hva som antas gitt og hva som søkes.

forlanger). I motsetning til dette understreker Apel den prinsipielle forskjell mellom «logikken» (*identitetskriterier* mm.) og selve *erfaringsbegrepet* i hhv. den instrumentelle dimensjonen (PFT-modellens legitime område) og i den refleksive sammenhengen hvor vi (språk- og fornuftsvesener) har med oss selv å gjøre. Han skriver:

Det består, hva vitenskapslogikken angår, «allerede ved *identifikasjonen* av vitenskapens gjenstander på (erfaringens) *beskrivelsesnivå* en fundamental forskjell,²³ alt ettersom man ved gjentakbare eksperimenter stiller²⁴ de såkalte «data» under abstrakt-universelle begreper som instanser for mulig forklaring ved lover, eller om de skal tematiseres som romtidig individualiserte momenter av den helhetlige og irreversible historiske prosess som formidles gjennom dem. Av dette gir det seg *to helt forskjellige begreper om erfaring*, hvor bare det første åpner den transcendentale horisonten for slikt som «lover» og/eller induktiv bekreftelse i «logic of science»-forstand. Det siste åpner derimot i tråd med det Hegelske erfaringsbegrepet den transcendentale horisonten for en erfaring som ikke bare regner med induktiv bekreftelse eller falsifikasjon, men fremfor alt med den kvalitative *revisjon* av sine *begrepsmessige* forutsetninger gjennom selvrefleksjon.» (Apel 1973 II, s. 226.)

Apels «transformasjon» må sees som en avgjørende bakgrunn for Habermas' og Albrecht Wellmers revisjon av den eldre Frankfurterskolens «kritiske teori». Etter at man – med Max Weber – hadde gitt opp håpet om at den eksperimentelle fysikk og utviklingen av produktivkrefter (teknologi) skulle kunne «sprengne» kapitalistiske produksjonsforhold, måtte den praktiske fornuften søke andre «nødvendigheter» som sin allierte. Men i denne søken henger Adorno/Horkheimer, ikke mindre enn Max Weber, fast i en språkfilosofisk naivitet, som hindrer dem i å skille analytisk mellom *to* «rasjonaliseringsprosesser»: en språklig differensieringsprosess (Habermas' «rasjonalisering av livsverdenen») og den kapitalistiske rasjonalisering, som selektivt (ledet av konkurranse-motivet og -nødvendigheten) prioriterer den instrumentelle og strategiske dimensjonen. Naivitetens pris ble, kan man si, tross fabelaktige *aperçues* underveis, hos Adorno et nokså «don Quijote»-sk angrep på «Begrepet».²⁵ Den eldre Frankfurterskolen stod helt klart – i likhet med Husserl, Sartre, og analytisk filosofi på sin måte, ja, med store deler av filosofien generelt – for en tenkning som var ensidig orientert mot meninger som intentionale subjekt-ytelser, mot «parole»-dimensjonen i tanke og handling kunne vi si, med allusjon til Saussures «langue»/«parole»-komplementaritet. Dette kom i høy grad til å innebære en «intentionalistisk» og subjekt/objekt- eller bevissthetsfilosofisk tvangstrøye (som preger også Frankfurterskolen, fra «Dialektik der Aufklärung» til Adornos «Ästhetische Theorie»).

Med oppgivelsen av den metodisk-solipsistiske, intentionalistiske fordom, blir det mulig (også for Frankfurterskolens kritiske teori – i hele spennet fra Apel til Wellmer) å erstatte den intentionalistiske subjekt/objekt-opstillingen med den irreducible triade «Verständigung über etwas» og dens språklige medium av intensioner, dvs. språkmening. Ikke minst gjør dette mulig en transformasjon som overflødiggjør Adornos paradoksale

23. Sml. min magisteravhandling fra 1966 (Univ. i Oslo): *Identifikasjon av fysiske og sosiale fenomener*. Avhandlingen er utgitt under samme tittel på Novus AS i 2015 (ISBN 978-82-7099-826-5).

24. Oversettelsens «stiller» får dessverre ikke med seg Apels allusjon til Heideggers term «das Gestell» og dens konnotasjoner: ... alt ettersom «die sog. 'Daten' als Fälle möglicher Erklärung nach Gesetzen durch wiederholbare Experimente 'gestellt' und unter Klassenbegriffe subsumiert werden», eller om de osv.

25. Om dette, se A. Wellmer 1985, s. 146–149, særlig s. 148f.

negative «teologi» og hans (rasjonalistisk suspekte?) tilflukt til *mimesis* som bærer av en utopisk idé om «forsoning».²⁶ Det kommunikative forhold er irreduasibelt til stede midt inne i fornuften selv, skjønt ikke som en separerbar dimensjon slik Kants «praktiske fornuft» er. Relativt til Kant betyr den språkfilosofiske transformasjonen at det Kant kaller «fornuftens faktum», eller det kategoriske imperativ som fornuftens praktiske prinsipp, ikke lenger kan tenkes som «utenfor» den teoretiske fornuftsbrukens territorium; den kommunikative og *språkformidlete* «Verständigung» er prinsipielt til stede i enhver teoretisk fornufts-anstrengelse.

Uten at Apel selv kan sies å ha vært en del av Frankfurterskolen, er det likevel klart at han har hatt avgjørende betydning for den reformulering eller transformasjon som Habermas her står for. Uten Apels språkfilosofiske arbeid hadde Habermas' tobindsverk TKH fra 1981, som formulerer den nevnte revisjonen, ikke vært mulig. Selv bemerker Apel beskjedent i et intervju med Cornelius Bickel, Carsten Schlüter og Edgar Weiss (1990), at han alltid også har forsøkt å være talsmann for kritisk teori («ich [habe] mich immer redlich bemüht, auch ein Verfechter der Kritischen Theorie zu sein»).

«Fundamentalisme»-anklager. Noen finner at Apel så å si ikke er postmoderne nok. Han mistenkes for å være «soft on Unity», ja, mistenkelig velvillig overfor enhet på metanivå, tilbøyelig til «store fortellinger» (meta-recits, sml. hans 2011) etc. Og noe av dette kan vel stemme, men da også forsvares.²⁷ Ellers er det antakelig Apels begrep og krav om «Letztbegründung» (sistebegrunnelse) som har provosert Karl Popper, Hans Albert m.fl., ja mainstream «kritisk rasjonalisme» generelt. Men her forstår kritikerne «begrunnelse» gjennomgående i lys av aksiomatisk-deduktive systemer, som «begrunnelse utenfra» eller «ut fra noe annet», forutgående eller forutsatt. Men Apel avviser Fries' trilemma (regress, desisjonisme, petitio)²⁸ som ufullstendig, og fremmer som et fornuftig krav en fornuftens «selvinnhenting», et *Selbsteinholungsprinzip* (som ganske visst heller ikke Wittgenstein – i *Tractatus*, men heller ikke i FU – kan eller vil tilfredsstillere). Sistebegrunnet er for Apel forutsetninger (for meningsfulle påstander, spørsmål, stillingtaken, unndragelser) som man ikke meningsfullt/fornuftigvis kan unndra seg, men som man heller ikke kan *begrønne* uten petitio, altså uten å forutsette det man skal bevise. En tidlig (første?) formulering av sistebegrunnelse som *alternativ* til begrunnelse utenfra / fra noe annet, har vi allerede sett (ovenfor s. 200f):

26. Noen viktige formuleringer om subjektfilosofiens vanskeligheter med intersubjektivitetsforhold og deres medium språket, kan vi finne i Habermas' nekrolog over Adorno. Her griper han fatt i et sted hvor Adorno beskriver det fornuftige subjektets utopi som vesensforskjellig fra en forening/forsoning med, eller inkorporering av, ikke-jeget: «Den forsonte tilstand innebærer ikke at det fremmede annekteres filosofisk-imperialistisk, den ville ha sin lykke i at dette fremmede, midt i den muliggjorte (gewährte) nærhet, forble det fremmede og forskjellige, hinsides det heterogene såvel som det egne» (Adorno 1966, s.190). Habermas kommenterer: «Den som besinner seg på denne setningen blir klar over at den skisserte tilstand, om enn aldri virkelig, likevel er den nærmeste og mest velkjente for oss. Den har strukturen til et samliv i tvangsløs kommunikasjon. Og et slikt samliv antesiperer vi nødvendigvis, hver gang vi prøver å si noe sant. ... Ikke mer, men heller ikke mindre enn denne formale antesipasjon av riktig liv må også Adorno underforstå, når han kritiserer identitetstvangen i den idealistiske fornuften» (Habermas 1981b, s. 176).

27. For Apels skepsis mot den «postmoderne» forståelsen av den lingvistisk-pragmatiske vending (LPT), se Apel 1988, s. 381ff.

28. «Petitio» her i den negative forstand at en ubegrunnet antakelse underhånden gjøres bruk av for å begrønne den. *Positiv* blir petitio-sirkulariteten først når den fremviser noe vi ikke (fornuftigvis) kan unnslipe.

«Når vi i en filosofisk grunnlagsdiskusjon kan fastslå, at noe prinsipielt ikke kan begrunnes fordi det er betingelsen for muligheten av all begrunnelse; da har vi ikke simpelthen pekt på en apori i slutningsrekken, men tvert imot vunnet en *erkjennelse* av typen transcendentale refleksjonsinnsikt.» (Apel 1973 II, s. 406 (engelsk versjon: Apel 1996, s. 32).)

Og nå mener Apel at Wittgensteins gjendring av den metodiske solipsismen også innebærer et nødvendig og intimt forhold mellom teoretisk og praktisk fornuft. Allerede den teoretiske fornuft er – i kraft av sin nødvendige *språklighet* – logisk knyttet til intersubjektiv kommunikasjon og anerkjennelse av medsubjekter. Slik er «sistebegrunnelse» av den *moraliske* dimensjonen (eller det moralske «rom») ikke så mye mer dramatisk enn dette: Humes teoretiske tanke, at intet «bør» kan utledes fra «er»-premisser, er nok tvingende under subjekt/objekt-filosofiske premisser. Men hvis det kan vises at den teoretisk-objektiverende fornuften nødvendigvis også er en diskursiv, *kommunikativ* rasjonalitet (hvor det kommunikative subjekt/kosubjekt-forholdet ganske visst gjerne kan forbli underforstått og ikke tematisert i den rasjonelle tematiseringen av erkjennelsesgjenstander, ikke minst i den mønstergyldige naturvitenskapen), så blir det mulig å se at en normativt potent *anerkjennelse* av medsubjekter nødvendigvis er underforstått også i den gjenstandsrettete erkjennelsen. Den natur- eller eksperimental-vitenskapelige *ikke-tematisering* eller *neglisjering* av forskersamfunnets kommunikasjon «a tergo» er rimeligvis helt uproblematisk, så lenge den ikke underforstår en metodisk solipsisme og tar form av et forbud mot fullverdig selvrefleksjon. Om man vil, så lenge den ikke griper forstyrrende inn i de mer og mindre selvrefleksive kommunikasjonsforhold (i f.eks. fysikerens praksis). Nettopp dét skjedde imidlertid i den PFT-enhetsvitenskapelige opphøyning av eksperimentalvitenskap til ideal og gullstandard, hvor forskersamfunnets språklig-(logisk)-pragmatisk-kommunikative betingelser evt. bare figurerte som objektiverte, empiriske forskningsgjenstander.²⁹

For Apel gjelder det altså å få påvist og artikulert de kommunikative betingelser (og kontrafaktiske idealiseringer mht. egen og andres autonomi/«saklighet») som nødvendigvis er underforstått (gjort gjeldende) i den gjenstandsrettete erkjennelsen, og som man derfor ikke kan «gå bak» (unngå eller omgå) til fordel for en *absoluttert* «intentio recta». Samtidig gjelder naturligvis at denne «Nichtintergebarkeit» ikke kan bety at ethvert forsøk på å formulere slike «sistebegrunnbare» betingelser uten videre er vellykket. Selv «kontradiksjonsprinsippet» kan gis ulike – og mer og mindre optimale – formuleringer.

Ellers kan det vel sies at den yngre frankfurtergenerasjonen – som har fått med seg Wittgensteins språkfilosofiske innsats – finner at Adorno tar for hardt i. Hans kamp mot det identifiserende begrepet, det imperialistisk-idealistske subjektet og den *deduktive systemtenkningens* undertrykkende karakter er ikke differensiert nok. Den blir «aporetisk» – utveisløs, alternativløs – fordi den tar form av en *global* ideologikritikk av språket og begrepet som sådant, og ser ikke at kritikken bare kan være berettiget (eller *være* kritikk) som kritikk av partielle feil *innenfor* den språklige rammen. Adorno blir sårbar idet han underkjenner sine egne erkjennelsesmidler og -muligheter. Her kan vi også se at Apels prinsipp,

29. I denne enhetsvitenskapelige «unity of science»-forståelsen blir de transcendentale betingelsene begrenset til semantisk-syntaktisk formal-logikk, med reduksjon av pragmatiske forutsetninger til empiriske (sosiale, psykologiske) betingelser. Til dette tema, se ellers Apels essay «Die Kommunikationsgemeinschaft als transzendente Voraussetzung der Sozialwissenschaften», 1973 II, s. 311–330.

eller krav, om «selvinnhenting» og «Letztbegründung» (sistebegrunnelse) kommer bedre ut, idet den inngår i en argumentativ strategi *pro* refleksjon, som samtidig er rettet mot en aporetisk bundethet til deduktivt-system-tenkning og meta-uendelighet.³⁰ En strategi som også unngår å «bare skifte fortegn».

En misforståelse av Apel (som nok får litt medvind fra «fundamentalisme»-mistanken), retter seg mot både Apels og Habermas' fremheving av postkonvensjonell moral som *universalistisk* moral. Her synes noen ikke å få med seg at slik moral *ikke* uten videre krever at alle i alle henseender følger samme normer. Som Apel peker på, nettopp dét synes å være underforstått av mange «postmoderne» kritikere av «logosentrisme» og universalisme, f.eks. av Foucault når han går mot universalistisk etikk som et uniformerende prosjekt. («La recherche d'une forme morale qui serait acceptable par tout le monde en ce sens que tous devrait s'y soumettre me paraît catastrophique.» *Les Nouvelles littéraires*, 28.6.84. Sitert etter Apel 1988, s. 157.) Apel kommenterer dette slik (i en litt annen sammenheng): «Spørsmålet gjelder ikke normer som skulle foreskrive en ensartet livsform for alle individer eller for alle sosio-kulturelle livsformer, slik det suggereres i fasjonabel baktaling av etisk universalisme (f.eks. av Foucault og mange andre). Det vi trenger er heller en begrunnelse av de *formal-prosedurale* normer for kommunikativ enighet/forståelse (Verständigung) gjennom argumentasjon, som gjør det mulig for alle individer og forskjellige kollektive livsformer å ivareta sin egen måte å realisere seg på og slik også å *verdsette* livets omskiftelighet, uten å hindre andre i å gjøre det samme og – dette er viktig i våre dager – uten å forsøke å flykte fra felles medansvar for menneskehetens felles(skapte) problemer» (Apel 1991, Ms. 2.113, s. 12.).

Apel var en rekke ganger i Norge, bl.a. som gjesteforeleser ved alle de (fire) norske universitetene (selv hørte jeg ham første gang i Bergen i 1968). Men særlig fra og med 1984 var han her jevnlig, og da spesielt som leder for og hovedforeleser ved filosofiseminarer eller -kurser på Melbu i Vesterålen.³¹ Første gang, i 1984, var temaet «Historien og fremskrittspromblem»; i 1986 var det «Samtidsfilosofien og spørsmålet om menneskehetens fremskritt»; og i 1988 «Kunst og kunstfilosofi i teknologiens tidsalder – med særlig henblikk på Martin Heidegger».

I 1988 ble også «NAKV» (Nordland Akademi for Kunst og Vitenskap) stiftet. Uheldigvis ble 90-tallet preget av en slags topptung overorganisering med «direktør» mm. – skjønt Apels seminarer 1992: «Forståelse og vurdering i sosialvitenskap og humaniora», og 1994: «Retorikk og filosofi i historien og i vår samtid» var høydepunkter. Og fra 2000 av var ting i god gjenge – med Apel på fast plass – igjen.

30. Se ovenfor, note 20.

31. Bakgrunnen var at Jörg Wolfgang Jahn (fiolinist og musikk-professor i Karlsruhe) regi av rikskonsertene besøkte Melbu med sin «Bartholdy-kvartett» i 1980. Jahn og hans kvartett ble invitert hjem av Melbus kraftsentrum mht. kulturtiltak, Lars Iversen (kjeevekirurg og 2. fiolinist i Vesterålen Orkesterforening). Jahn vendte i de følgende år regelmessig tilbake, medbringende bl.a. strykerstudenter, og kom etter hvert til å snakke med Iversen om flere ting enn musikk og undervisning av strykeramatørene i regionen. Det ble bl.a. snakk om filosofi, og Iversen forbløffet Jahn ved å kjenne til Apel som aktuell tysk filosof (Iversen kjente navnet fra Festskriftet «Refleksjon og handling» til Hans Skjervheims 50-årsdag, hvor Apel bidrog med en artikkel: «Vår tids konflikter og muligheten for en etisk-politisk grunnorientering»). Og Iversen gjorde ikke veien lang til en idé: Kanskje kunne svogeren gjøre noe lignende for «regionens amatørfilosofer» som Jahn hadde gjort for amatørmusikerne? – Slik kom «filosofiseminarene» med Apel i gang. Mer om dette finnes i en beretning om akademiets tilblivelse (NAKV 25 år) i Melbupostens jubileumsnummer 2013.

«Jubileumsseminaret» 2002 – Apel fylte 80 dette året – hadde som tittel «Filosofien – Litteraturen – Offentligheten». Her deltok som innledere, foruten Apel selv, også Lene Auestad (Oslo), Jon Hellesnes (Tromsø), Wolfgang Kuhlmann (Aachen), Håvard Nilsen (Oslo), Gunnar Skirbekk (Bergen), Audun Øfsti (Trondheim) og Einar Øverenget (Oslo). Bidragene ble senere utgitt som bok (Øfsti (red.) 2008) på Res Publica.

Apels siste besøk til NAKV på Melbu var i 2005.

LITTERATUR:

- Adorno, Th (1966): *Negative Dialektik*, Suhrkamp, Ffm.
- Apel K-O (1967): *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften*, Reidel, Dordrecht
- (1973): *Transformation der Philosophie, I, II*, Suhrkamp, Ffm.
- (1976): Vår tids konflikter og muligheten for en etisk-politisk grunnorientering i Haga/Høibraaten/Måseide 1976, s.33–57
- (1979): *Die Erklären: Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Suhrkamp, Ffm.
- (1984): *Understanding and Explanatiion. A Transcendental-Pragmatic Perspective*. Oversettelse av Apel (1979) ved Georgia Warnke. MIT Press, Cambridge Mass. /London
- (1988): *Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral* Suhrkamp, Ffm.
- (1990): Intervju med Cornelius Bickel, Carsten Schlüter und Edgar Weiss
- (1991): Ms. 2.113: On the Normative Foundations of Critical Reconstructive Social Science
- (1994): *Selected Essays Volume One: Towards a Transcendental Semiotics (edited and introduced by Eduardo Mendieta)*. Humanities Press International, Inc., New Jersey
- (1996): *Selected Essays Volume Two: Ethics and the Theory of Rationality (edited and introduced by E. Mendieta)*. Humanities Press, New Jersey
- (2011): *Paradigmen der Ersten Philosophie*, stw, Suhrkamp, Ffm.
- (2017): *Transzendente Reflexion und Geschichte*, Suhrkamp
- Habermas, J (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns (I, II)* (TKH), Suhrkamp, Ffm.
- (1981b): *Philosophisch-politische Profile*, Suhrkamp, Ffm.
- Haga Å., Høibraaten H., Måseide A. (utg.) (1976): *Refleksjon og handling*, Gyldendal, Oslo
- Kamlah W., Lorenzen P. (1973): *Logische Propädeutik*, B.I. Hochschultaschenbücher Bd 227, Mannheim
- Lundestad Ø. (2011): Diskursteoriens differensiering: Hvorfor Habermas' diskursetikk ikke er en etisk teori. *Norsk filosofisk tidsskrift* (NFT), nr. 4.
- Melbuposten*: Jubileumsnummer 2013 (s. 27, om NAKVs tilblivelse mm.)
- Saussure F. de (1916): *Cour de la linguistique générale* Posthum publikasjon ved J-L. Calvet et al.
- Searle J. (1969): *Speech Acts*, Cambr. Univ. Press, Cambr., London, New York
- (1979): *Expression and Meaning*, Cambr. Univ. Press
- Wellmer A. (1985): *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*, Suhrkamp, Ffm.
- Wittgenstein L. (1921): *Tractatus logico-philosophicus* (TLP), i *Annalen der Naturphilosophie*
- (1953): *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations* (FU), utg. G.E.M. Anscombe/R. Rhees,
- (2010): *Filosofiske undersøkelser*, overs. Mikkel B. Tin, Pax, Oslo
- Øfsti A. (red.) (2008): *The Public Sphere. Essays in Honour of Karl-Otto Apel*. Res Publica, Oslo
- (2015): *Identifikasjon av fysiske og sosiale fenomener* Novus AS, Oslo
- (2015b): *Action, Word and Afterthought (Wittgenstein, Apel and the Metaintentional Logic of the Humanities)*, LAP, Saarbrücken